

Адаптивно-прагматична парадигма інституційного середовища регіону

Розглянуто процес генетико-еволюційної трансформації інституційної матриці регіонів України. Виявлено причини консервації неефективних регіональних інститутів. На основі кліометричного аналізу розвинуто положення інституціональної теорії щодо залежності векторів інституційної трансформації від попереднього шляху інституційного розвитку. Окреслено подальшу траєкторію розвитку інституційного середовища вітчизняних регіонів та перспективу збільшення масштабів інституційного «розриву» між регіонами України та ЄС. Обґрунтовано необхідність використання адаптивно-прагматичної моделі регіональної інституційної політики в процесі інституціоналізації норм та правил поведінки економічних суб'єктів в умовах євроінтеграції.
Ключові слова: інституціоналізація, інституційна матриця, регіональні інститути.

Аналізуючи чинники швидких темпів економічного розвитку провідних країн світу, більшість з яких базуються на п'ятому та шостому рівні технологічних укладів, можна дійти висновку, що одним із гальмівних факторів, що зіштовхують Україну на маргіналії цивілізаційного поступу, є те, що існуюче інституційне середовище не забезпечує навіть наздоганяючих тенденцій. Як правило, в провідних країнах нові інститути виникають тоді, коли з'являються нові можливості отримання прибутку, здебільшого викликані науково-технічним прогресом. Саме розуміння ключового фактора соціально-економічного зростання – постійна інституціональна трансформація як свідомо регульований процес якісної перебудови норм та правил поведінки економічних суб'єктів відповідно до потреб невинної соціально-економічної модернізації – є відправною точкою як сучасного економічного мислення, так і економічної політики [1, с. 110-111].

Вітчизняна практика інституціональної трансформації суспільно-економічних відносин за принципом трансплантації інституційних моделей розвинутих країн наочно доводить, що механічне насадження ефективних інституційних конструкцій не завжди призводить до бажаних наслідків. Вихідною моделлю інституціоналізації, на нашу думку, має бути адаптивно-прагматична, яка, в свою чергу, ґрунтується на широкому застосуванні в процесі інституційного менеджменту генетико-еволюційної та перспективної методик. Обґрунтування такого підходу і формулювання концепції інституціоналізації господарських відносин у регіонах є метою даної статті.

Очевидно, що не існує універсальної моделі соціально-економічного розвитку та ідеальних інститутів; кожна країна повинна рухатися тим шляхом, який найбільше відповідає її історичним, політичним і культурним традиціям.[1, с. 139]. Зрозуміло, що вектори інституційних змін здебільшого формуються під впливом свідомого та несвідомого запозичення інституційних конструкцій, притаманних провідним країнам, до числа яких сьогодні належать країни-члени ЄС. За європейським вектором інтеграції та за допомогою фінансово-технічної допомоги з фондів ЄС успішно здійснили інституційні перетворення та увійшли до складу європейського інтеграційного угруповання й колишні країни соціалістичного табору (Польща, Румунія, Словаччина, Чехія, Словенія, Литва, Латвія, Естонія, Болгарія). Належний розвиток соціального й економічного

потенціалу України з її природними і людськими ресурсами, величезним попитом понад 46 млн. споживачів може стати каталізатором економічного росту в Європі та зайняти свою «нішу» в Європейському Союзі. Однак для реалізації соціального й економічного потенціалу України слід з'ясувати, де і яке потрібне втілення інституційних конструкцій ЄС. Тобто йдеться про необхідність застосування адаптивно-прагматичної моделі державної та регіональної інституційної політики, спрямованої на запровадження оригінального інституціонального порядку, який був би адаптований до традицій, культури та ментальності українського народу, з одного боку, та забезпечував отримання вигод і практичну користь від цивілізаційного, в тому числі науково-технічного, прогресу людства, з іншого, будучи при цьому оптимальною системою «правил гри», що сприяє появі та розвитку абсолютних і порівняльних конкурентних переваг вітчизняної економіки, утворенню міцних інтеграційних імпульсів.

Інституціоналізація (інституціалізація, інститутогенез) національної / регіональної економіки зазвичай розглядається як процес становлення та функціонування інститутів, функціями яких є структурування взаємовідносин між економічними суб'єктами, узгодження їхніх інтересів, а також обмеження, що формують мотиваційні та поведінкові механізми [2, с. 36]. Становлення інститутів зумовлює питання про інституціональну архітектоніку (глибинна інституціональна структура, будівельне мистецтво і загальний естетичний план побудови інститутів), яка охоплює і структуру інститутів, і процес їхньої побудови [3, с. 94].

Затребуваність застосування генетико-еволюційної парадигми у процесі інституціоналізації підтверджується як у офіційних зверненнях вищих посадових осіб, так і працях вітчизняних науковців. Зокрема, на думку М.І. Долішнього, однією із вад сучасних українських регіональних досліджень є нехтування історичними особливостями формування економіки регіонів та національними інституційними надбаннями. «В процесі інституціоналізації економічного і соціального розвитку необхідно використовувати попередній національний досвід, у тому числі й критично осмислювати організаційно-управлінську спадщину попереднього періоду» [4, с. 14–16, 40–42].

Ще на самому початку трансформаційних процесів в економіці незалежної України ця еволюційно-інституційна вимога не була належно врахована, що негативно позначилося на макроекономічній динаміці, глибині та швидкості ринкових перетворень, хоч офіційні кола усвідомлювали, що потрібні «суттєві зміни в механізмах трансформаційних процесів, їхнє системне оновлення – тобто осмислений перехід до інституційної моделі ринкових перетворень, поєднаних з елементами ефективного державного регулювання» [5].

Вищевказане свідчить, що шляхи виходу з існуючої інституціональної кризи слід шукати в особливостях магістрального розвитку вітчизняного господарства, оскільки осмислення будь-якого явища, в тому числі й економічного, може бути успішним, якщо виявлено його генезу. В цьому контексті інституційний аналіз доцільно здійснювати, на наш погляд, за допомогою кліометричного підходу (ввів в економічну літературу в 60-х рр. XX ст. Д. Норт), у центрі якого – категорія «інститут» та кількісне вимірювання інституційних трансформацій.

Пізнавальний інтерес до еволюції процесів інституціоналізації на терені українських територіальних утворень нині стає особливо актуальним завдяки інтегральним процесам глобалізації, в тому числі євроінтеграції, та новій парадигмі «відповідальної регіоналізації» [6, с. 114; 7, с. 264], яка зумовлює баланс між децентралізацією управління і єдиновладдям. Він живиться певною спробою виявити як ефективні інститути, що генетично були чинниками

економічного «буму» на українських землях, так і неефективні, – що породжували регресивні та дезінтеграційні тенденції на регіональному, національному і глобальному рівнях.

Отже, в центрі генетико-еволюційного дослідження інститутогенези регіонального відтворення, на нашу думку, мають бути, в першу чергу, базові інститути, а саме: влада, власність, управління та виробництво, які складають архетипову інституційну структуру будь-якого суспільства. З цією метою часовими лагами для аналізу вітчизняних інституційних змін були обрані періоди, які генетично уособлюють процес становлення та розвитку України. Такими, зокрема, є Київська Русь, Козацька держава та УРСР (табл. 1).

Інститутогенез влади на регіональному рівні, виходячи із даних таблиці 1, дає підстави засвідчити її олігархічний архетип, оскільки традиційно вона концентрувалася у руках вузького кола осіб (регіональних «еліт») у міру формування земель та міжземельних утворень (Галицька земля, Надбужжя, Холмщина, Підляшшя, Перемишлянщина, Надросся, Переяславщина, Київщина, Надпорожжя, Підкарпатська Русь та ін.). Як видно з таблиці, інститут регіональної влади є найстабільнішим у системі базових регіональних інститутів, оскільки його функціональні характеристики з часом не змінилися. Отже, симптоматичною ознакою функціонування та модернізації інституту вітчизняної регіональної влади є традиційна слабкість територіальної громади та її мала спроможність протистояти олігархії, що унеможливорює розвиток інститутів громадянського суспільства та процес адаптації демократії до українських умов загалом.

Вирішення зазначеної проблеми бачиться у забезпеченні територіальних утворень ефективними інструментами громадського контролю, здатними реально обмежувати опортуністичну поведінку регіональної влади та примушувати її діяти винятково в рамках народного волевиявлення.

Таблиця 1

Генетико-еволюційна трансформація інституційної матриці України

Доба	Влада	Власність	Управління	Виробництво
Київська Русь 380 років (862–1242 рр.)	Олігархічна (кланова)	Олігархічна (феодальна)	Верховне (кланове)	Феодальне (індивідуальна та примусова трудова діяльність)
Козацька держава 127 років (1648–1775 рр.)	Олігархічна (влада військової еліти)	Приватна	Самоврядне	Капіталістичне (вільнонаймана та самостійна трудова діяльність)
УРСР 72 роки (1919–1991 рр.)	Олігархічна (номенклатурна)	Державна	Централізовано- адміністративне	Соціалістичне (примусова трудова діяльність)
Екстракція інституту за часовою тривалістю	Олігархічна	Олігархічна	Олігархічне	Неофеодальне (індивідуальна та примусова трудова діяльність)

* Складено на основі опрацювання джерел: [8, с. 60-69; 9, с. 17; 10, с. 64-65; 11; 12, с. 337; 13, с. 34-35; 14, с. 90-108].

Семантика інституту регіональної власності уособлює собою сформовану конфігурацію (систему) прав власності на основні активи в регіоні, яка визначає стереотипи поведінки регіональної громади, влади та місцевих «еліт» [15]. Як видно з таблиці 1, інститут регіональної власності традиційно концентрується в руках «вузьких» груп внаслідок генетично успадкованої олігархічної форми управління, яка передбачає обмежений (пільговий) доступ щодо використання об'єктів власності. Внаслідок історично сформованої звички регіональних громад щодо поступливості своїми правами власності та свободами (чи зобов'язаннями) на користь регіональних «еліт» виникло не тільки кастове структурування суспільства, а й було віддалено на довгу перспективу можливість укорінення традицій громадянського суспільства. Формування ж громадянського суспільства, на думку засновника даного терміна Фрідріха Гегеля, передусім полягає у демократизації відносин власності та фактичній рівності громадян [16, с. 228]. Демократизація власності означає процес зосередження майнових та немайнових прав у руках дрібних та середніх власників. У свою чергу зміцнення та збільшення «середнього класу» в загальній кількості громадян забезпечує їх рівність.

Імплементация в інституційний простір України таких базових законодавчих актів, як Закон України «Про власність» [17], «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» [18], не забезпечили очікуваної демократизації власності. Виходячи з наведеного, прагматичним шляхом впровадження концепції громадянського суспільства у вітчизняний регіональний суспільно-економічний простір можна вважати реформування інституту розподілу регіонального продукту в бік його соціалізації, як це вчинено у багатьох західноєвропейських країнах, з тим, щоб мінімізувати процес майнового та суспільного розшарування суспільства.

Інститут регіонального управління у своїй генезі пройшов декілька форм та особливостей, починаючи від регіонального самоуправління і закінчуючи змішаною моделлю, в якій поєднуються елементи державної влади та регіонального самоврядування (табл. 2).

Отже, історія формування інституту регіонального управління в Україні – це фактично історія постійного протиборства ідей централізації і децентралізації: центр наполегливо прагнув контролювати політичне, економічне і соціальне життя, що до певної міри було виправдано необхідністю згуртування держави в єдине ціле. Через велике розмаїття регіональних і місцевих особливостей влади ніколи не вдавалося добитися цього повною мірою. Тому центральна влада змушена була ділитися повноваженнями. Чим міцнішими ставали території, тим більше повноважень вони вимагали для себе, хоча влада, в силу інституційної інерції, завжди намагалася і цей процес поставити під свій контроль з тим, щоб він найбільшою мірою відповідав її власним інтересам. Звідси, можливо, коріння неефективного та громіздкого бюрократичного апарату на місцях, який є давньою і невикорінною традицією України [22].

За таких обставин слушною є пропозиція Яноша Корнаї, який вважає, що в нинішніх умовах «державна і суспільні інститути мають бути побудовані таким чином, щоб реалістично враховувати негативні сторони поведінки політиків-бюрократів» [23, с. 9].

Інституційне середовище зумовлює основний тип економічних відносин (панування-підпорядкування, довільно-контрактний) між власником праці та засобів виробництва у процесі створення регіонального продукту. Архетипову структуру інституту виробництва складають відносини економічного примусу

Таблиця 2

Генезис інституту регіонального управління в Україні

Доба	Форми інституту	Концепції управління	Зміст
Дофеодална доба	Віче, волосні та повітові зібрання	Концепції «вільної общини» (О. Лабанд, О. Мейер, О. Ресслер) та «народного суверенітету» (Н. Макіавеллі, Ж.Ж. Руссо)	Самобутнє місцеве самоврядування, автономія особистості та демократія
Феодална доба: часи Київської Русі, Козацької держави	Ради бояр, управа, старости, земство	Концепція «олігархічної влади» (Арістотель, М. Вебер, Р. Міхельс)	Будь-який режим невинно перетворюється в олігархію
Радянська доба	Обласні ради	«Державницька» концепція	Регіональні органи є державними і входять до структури виконавчої влади
Сучасна доба	Обласні державні адміністрації, обласні ради народних депутатів	Концепції «розподілу влади» (Ш. Монтеск'є, Дж. Локк) та «муніципального дуалізму» (Р. Гнейст, О. Сен-Сімон Р. Оуен)	Синтез самоврядних та державницьких ознак; відокремлення регіональної влади від громади і держави із збереженням державних функцій

до праці, сформовані внаслідок позбавлення майна більшості представників регіональної громади, необхідного для їхньої індивідуальної чи колективної самозайнятості, представниками регіональних «еліт» (князі, бояри, комісари, номенклатура, чиновники). В таких умовах нівелювання деструктивної дії зазначеного «неефективного», проте надто «живучого» інституту бачиться у посиленні ролі профспілкових та громадських організацій та надання останнім (через систему законодавчих нововведень) дієвих інструментів впливу на власників великих капіталів.

Як видно з таблиць 1 і 2, вітчизняний інститутогенез характеризується міцною інституційною інертністю, а відтак ускладнюється перспектива побудови ринково-орієнтованої соціально-демократичної моделі господарювання, де остання ґрунтується на превалюванні інститутів демократичної влади, приватної власності, самоврядування, самозайнятості, громадянського суспільства тощо. Відповідно, незначний період інституціоналізації суспільно-господарських відносин у самостійній Україні за західно-орієнтованим зразком внаслідок сильної залежності від попереднього шляху розвитку і надалі наштовхуватиметься на примат інститутів чиновницької влади та олігархічної власності, економічного примусу та корумпованого управління, утверджуватимуться спотворені форми суспільно-господарського устрою (номенклатурно-бюрократичний квазікапіталізм, неофеодалізм) [10, с. 64-65; 11].

На підтвердження наведеного слід зазначити, що особливістю інституціонального середовища регіонів сучасної України є хронічне накопичення інституційних проблем: подвійна функціональність формальних інститутів із привілеями для груп зі «спеціальними правами», посилення ролі неформальних

інститутів з превалюванням у господарських взаємодіях економічних агентів, та слабкість механізмів, які спонукають до забезпечення дієвості формальних інститутів, що зрештою викликає явище інституціонального хаосу, яке можна ідентифікувати через призму номінальної наявності широкого кола інститутів ринкового порядку та слабкої їх здатності до самозабезпечення. Як зазначав ще засновник американського інституціоналізму Торстейн Веблен, послаблення регуляторної ролі інституціонального середовища стосовно будь-якої частини суспільства, яка, в свою чергу, набуває тим самим свободу, призводить до формування інститутів, що гальмують соціально-економічний розвиток (наприклад, інститут «дозвільного класу») [24, с. 204-213]. Наслідком дезфункціональності утворених ринкових інститутів є зростаючий розмір тіньового ринку, накопичення неплатежів із заробітної плати, безробіття, падіння реальних доходів громадян, скорочення «середнього» класу на фоні зростаючої кількості населення, що перебуває поза межею бідності, трудова еміграція, рейдерство, відкрите та приховане банкрутство та ін.

Причиною утвердження інституціонального хаосу в Україні стала відсутність науково обґрунтованої, виваженої, довготривалої та неупередженої щодо політичної кон'юнктури інституційної політики та відповідного впровадження інституційних змін, скоригованих відповідно до локальних, регіональних та національних інституційних потреб суспільно-господарського розвитку.

Отже, з викладеного маємо підстави зробити такі висновки. По-перше, генетично усталена практика інституціоналізації господарських відносин вітчизняними суб'єктами інституційних змін (влада, бізнес-структури, громадські організації, населення) свідчить, що останні слабо залучають цивілізаційні надбання розвинених країн світу, зокрема досвід інституціонального облаштування в ЄС, побудований на демократичних принципах, через те, що й надалі існують неефективні вектори координації у сукупності вітчизняних ієрархічних систем, покликані обстоювати вузько групові інтереси верхніх прошарків ієрархій будь-якого роду. По-друге, на основі використання кліометричного підходу до аналізу інституційної системи західноукраїнських регіональних господарств виявлено засилля традицій, цінностей та господарських практик, притаманних так званій неофеодальній економіці, що підтверджує не тільки вихідне положення інституціоналізму про залежність від попереднього шляху розвитку, а й формує уявлення про існування залежності від терміну домінування тієї чи іншої інституційної конструкції. Внаслідок цього з'ясовано, що інституційне середовище, незважаючи на порівняно вищу ефективність попередньої інституційної структури, має тенденцію до повернення у найбільш стабільні (за часовою тривалістю) стани. По-третє, проведений генетико-еволюційний аналіз базових інститутів регіональної економіки дозволив виявити проблемні фактори їх інституційної «консервації», коріння яких глибоко сягають у площину психіко-ментальних стереотипів поведінки західноукраїнського населення. Відповідно, видається за доцільне застосування адаптивно-прагматичного підходу в процесі моделювання регіональних інституційних змін. При цьому основний акцент адаптивно-прагматичної модернізації інституційного середовища західноукраїнських регіонів слід робити на застосування технологій інституційного «вирощування» таких неформальних регіональних інститутів, як інститут гідної економічної затребуваності регіональної громади, інститут економічної безпеки, інститут міжінституційної солідарності, інститут інтелігенції, інститут суспільної довіри, відповідальності, честі та ін.

Подальші дослідження даної проблематики доцільні в руслі винайдення ефективних інструментів інституційної корекції регіональних суспільно-економічних систем з метою подолання інституційних проблем регіональної економіки та задоволення інституційних потреб економічних суб'єктів регіону.

Список використаних джерел

1. Шмоллер Г. Народное хозяйство. Наука о народном хозяйстве и ее методы. Хозяйство, нравы и право. Разделение труда / Г. Шмоллер; пер. з англ. В.М. Нечаев; вступ. ст. А.А. Мануилов. – М.: К.Т. Солдатенков, 1902. – 386 с.
2. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю.М. Лопатинський. – Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.
3. Інституційна архітектоніка і механізми економічного розвитку // Економічна теорія. – 2005. – №1. – С. 94.
4. Регіональна політика та механізми її реалізації / за ред. М.І. Долішнього; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – К.: Наукова думка, 2003.
5. Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» // Урядовий кур'єр. – 2002. – 4 червня.
6. Долішній М.І. Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми / М.І. Долішній // Регіональна економіка. – 1998. – №3. – С. 114.
7. Регіональна політика на сучасному етапі: напрями і пріоритети встановлення // Регіональна економіка. – 2006. – №1. – С. 264.
8. Васильєв Л.С. Феномен власти-собственности. К проблеме типологии докапиталистических структур / Л.С. Васильев // Типы общественных отношений на Востоке в средние века. – М.: Наука, 1982.
9. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія / О.М. Алимов, А.І. Даниленко, В.М. Трегобчук [та ін.]. – К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – 540 с.
10. Шкаратан О.И. Социальное расслоение и его воспроизводство в современной России / О.И. Шкаратан, В.А. Бондаренко, Ю.М. Крельберг, Н.В. Сергеев // Теория и практика общественного выбора. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – [Препринт WP/2003/06. Серия WP7].
11. Сото, Э. де Иной путь: Невидимая революция в третьем мире / Э. Сото; [исслед. нелегал. экономики в Перу; пер. с англ. Б. Пинскер; авт. введ. М.В. Льюса]. – М.: Gatalaxy, 1995.
12. Нестеренко А.Н. Экономика и институциональная теория / А.Н. Нестеренко. – М.: УРСС, 2002.
13. Eggertsson T. Economic behavior and institutions. Cambridge: Cambridge Univ. press, 1990.
14. Войтович С.О. Соціальні інститути суспільства: рід, влада, власність / С.О. Войнович. – К.: Ін-тут соціології НАНУ, 1998.
15. Пилясов А. Региональная собственность в России: свои и чужие / А. Пилясов // Отечественные записки. – №1(21). – 2005.
16. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 528 с.
17. Про власність: Закон України від 7 лютого 1991 р. № 697-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №20. – Ст. 249.

18. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності: Закон України від 3 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — №17. — Ст. 145.
19. Конституція України – Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
20. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №24. – Ст. 170.
21. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15.07.1997 № 452/97 – ВР // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
22. Місцеве самоврядування сучасної України як предмет політологічного аналізу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук: спец. 23.00.02 / А.І. Некряч; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2003. — 32 с.
23. Корнаи Я. Честность и доверие в переходной экономике / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 2004. – № 9. – С.9.
24. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен; пер. с англ., вступ. ст. С.Т. Сорокиной; общая ред. В.В. Мотылева. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.

Ворошан А.Д. Адаптивно-прагматическая парадигма институциональной среды региона.

Рассмотрен процесс генетико-эволюционной трансформации институциональной матрицы регионов Украины. Выявлены причины консервации неэффективных региональных институтов. На основе клиометрического анализа развито положение институциональной теории о зависимости векторов институциональной трансформации от предыдущего пути развития. Спрогнозировано траекторию развития институциональной среды отечественных регионов и перспективу увеличения масштабов институциональных «разрывов» между регионами Украины и ЕС. Обосновано необходимость использования адаптивно-прагматической модели региональной институциональной политики в процессе институционализации норм и правил поведения экономических субъектов в условиях евроинтеграции.

Ключевые слова: институционализация, институциональная матрица, региональные институты.

Voroshan A.D. Adaptive-Pragmatic Paradigm of Institutional Environment of the Region.

The process of genetics-evolution transformation of institutional matrix of the regions of Ukraine has been considered. Found out reasons of canning of not effective of regional institutes. On the basis of kilometric analysis position of institutional theory has been developed in relation to dependence of vectors of institutional transformation on the previous way of institutional development. Outlined subsequent way of development of institutional environment of domestic regions and prospect of increase of scales institutional «to the break» between the regions of Ukraine and EU. Grounded a necessity of the use of adaptive-pragmatic model of regional institutional policy is in the process of institutionalization of norms and rules of conduct of economic subjects in the conditions of European integration.

Key words: institutionalization, institutional matrix, regional institutes.

Надійшло 26.01.2009 р.